

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 № 1528)

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Дніпровський державний
аграрно-економічний
університет

Видавництво ТОВ «ДКС-центр»

0 0 0 0 0 0 < 0

УДК 334/338

І. Я. Ткачук,

к. е. н., асистент кафедри фінансів і кредиту,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК СФЕРА ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ, БІЗНЕСУ ТА ДОМОГОСПОДАРСТВ

Iryna Ja. Tkachuk,

PhD in economics, assistant professor at Finance and Credit Department,

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

CIVIL SOCIETY AS THE SPHERE OF INTERACTION BETWEEN THE STATE, BUSINESS AND HOUSEHOLDERS

Досліджено існуючі моделі взаємодії громадянського суспільства, держави, бізнесу та домогосподарств. Обґрунтовано необхідність розгляду громадянського суспільства як сфери взаємодії трьох інших елементів. Обґрунтовано доцільність застосування такої моделі з точки зору досягнення найбільшого рівня економічної ефективності кожного з елементів взаємодії.

The existing models of interaction of civil society, state, business and householders were investigated. The necessity of regarding of the civil society as a sphere of interaction of others three elements (state, business, householders) was grounded. The expediency of using of such model was justified (due to the possibility of achievement of the highest level of economic efficiency).

Keywords: *громадянське суспільство, економічна ефективність громадянського суспільства, взаємодія держави, бізнесу, домогосподарств.*

Keywords: *civil society, economic efficiency of civil society, cooperation of the state, business and NGOs.*

Постановка проблеми. Проблеми розвитку громадянського суспільства України все частіше розглядаються у науковій та науково-популярній літературі, стають предметами дискусій економістів, політологів, державних службовців. Піднімаються і питання ефективності взаємодії громадянського суспільства з такими секторами як держава, бізнес,

домогосподарства. Фактично всі наявні дискусії спрямовуються у економічне русло, адже роль економічної складової для ефективного функціонування та розвитку громадянського суспільства є давно визнаною у світі. Тим більше актуалізувалися зазначені питання в контексті кризової ситуації в соціально-економічній сфері, коли громадянське суспільство (у особі інститутів громадянського суспільства) виступило у ролі стабілізації кризових явищ (пов'язаних із війною на Сході держави та з процесами внутрішнього переселення населення, спричиненого нею тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження особливостей функціонування громадянського суспільства носять досить тривалий характер і мають власну історію. Так, перші ґрунтовні трактування суті громадянського суспільства та особливостей його функціонування здійснили такі відомі мислителі та науковці минулих часів як Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, Ф. Гегель, К. Маркс, О. де Токвіль, А. Грамші, Ю. Хабермас. Приділялася значна увага вчених і взаємодії громадянського суспільства, держави, бізнесу та домогосподарств. Так, найбільш відомим у цьому напрямі є науковий доробок А. Грамші, Т. Пафенгольц, К. Спарк, А. Круасан, Г. Лаут, В. Меркель та ін. Однак, не зважаючи на внесок згаданих науковців, проблемам взаємодії громадянського суспільства, держави, бізнесу та домогосподарств з точки зору максимізації ефективності саме економічної складової досі не приділено достатньо уваги.

Формулювання мети статті. Метою статті є дослідити особливості існуючих моделей взаємодії громадянського суспільства, держави, бізнесу та домогосподарств з позиції розкриття ефективності функціонування економіки, на підставі чого сформулювати власну.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Розвиток досліджень громадянського суспільства привів до чіткого усвідомлення необхідності його взаємодії з такими секторами як держава, бізнес та домогосподарства з метою досягнення найбільшої ефективності діяльності кожного із зазначених секторів. При чому важливо, що роль економіки для громадянського суспільства визнавалася у ще працях тих філософів, що проклали підвалини теорії громадянського суспільства. Однак варто зауважити, що попри усвідомлення ролі економіки для громадянського суспільства і навпаки досі суперечливим залишаються питання, що стосуються меж їх взаємодії, а також соціального простору, що включає така взаємодія [8, с. 102]. Так, представники класичної теорії пов'язують громадянське суспільство з економікою поза межами держави, ліберальної теорії – передбачають існування вільного ринкового обміну, який опирається на приватну власність (йдеться про вільну від держави економічну діяльність вільних індивідів). При чому господарська сфера визначає саме існування громадянського суспільства, являючись його центром [5].

Відповідно існує декілька теорій, що намагаються пояснити взаємозв'язок сфер громадянського суспільства та економіки. Серед них широко використовуваною є теорія А. Грамші, який вважав, що громадянське суспільство знаходиться поза межами сфер домінації – економіки та держави [11]. Таке розуміння визначають як функціоналістичним, тобто таким, що виділяє в соціальному житті ті чи інші сфери в залежності від їх функцій. На перше місце виноситься публічна сфера і сфера участі.

Трьохчленна концепція Грамші сконцентрована на самому суспільстві, а не на державі (Гегель) чи економіці (Маркс). Базовими складовими такого суспільства виступають комунікації та громадські об'єднання. Економічні та політичні ж складові виконують функції стабілізації соціальної структури та виконують роль своєрідних рецепторів, що приймають сигнали громадянського суспільства, направлені в бік держави та економіки (рис. 1.).

Рис. 1. Співвідношення держави, бізнесу та громадянського суспільства в трьохчленній концепції Грамші

Відповідно до концепції Грамші (рис. 1), громадські об'єднання (як і вся публічна сфера) є спільними інститутами як для економічної, так і для політичної сфер, при чому між цими сферами немає чітких меж: вони є взаємопроникними і таким чином впливають одна на одну. Тим не менше, суттєвою відмінністю сфери громадянського суспільства є те, що в її межах розвиток демократії є швидшим й інтенсивнішим, ніж в сферах економіки та політики, оскільки пріоритет мають механізми комунікаційної взаємодії (ЗМІ, політичні об'єднання та клуби, парламентські дебати та слухання, публічні обговорення тощо).

Вважаємо, що громадянське суспільство не є альтернативою державі та ринку, як це в трьохчленній концепції Грамші, зважаючи на рівень взаємопроникності та взаємозалежності цих трьох сфер, адже лиш тоді, коли вони (громадянське суспільство, ринок, держава) існують, доповнюючи та контролюючи одне одного, можна говорити про свободу як громадянську, так і особистісну. Таким чином можна стверджувати, що на рис. 1. існування цих свобод можливе лише на перетині трьох сфер, тобто у найтемнішій частині. Окрім цього трьохчленна концепція Грамші, на нашу думку, не може мати практичного втілення, оскільки ігнорує таку важливу складову як домогосподарства.

Більш повною є модель, запропонована Лондонським центром громадянського суспільства, яка розглядає його як самостійний сектор, що знаходиться у співвідношенні не з двома, а з трьома сферами: політичною (державою), економічною (бізнесом) та приватною (домогосподарствами) (Рис. 2.) [2].

Хоча на сьогодні ця модель є найбільш узгодженою в наукових колах, не можемо вважати її ідеальною, оскільки вона визначає конкретний розподіл суб'єктів та функцій в межах кожної сфери. Тим не менше, на практиці можливий перехід суб'єктів з сфери в сферу в залежності від ролі, яку вони виконують, та мети діяльності. Наприклад, підприємці традиційно відносяться до економічної сфери, проте будуть виступати суб'єктами громадянського суспільства, здійснюючи підтримку учасників АТО чи внутрішніх переселенців, тому в даному випадку доречнішим вбачаєм підхід, який розглядає громадянського суспільства як простір між іншими секторами (державою, бізнесом, домогосподарствами), таким чином суб'єкти, які відносяться до конкретних сфер можуть функціонувати і в громадянському суспільстві [1, с. 18] (рис. 2.).

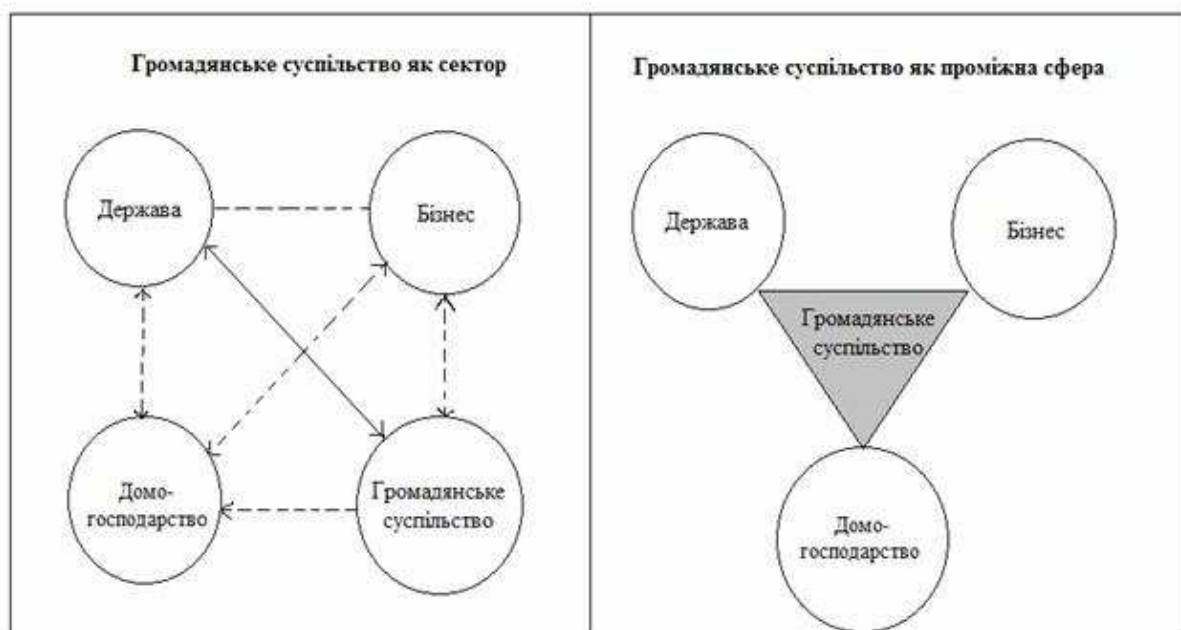

Рис. 2. Громадянське суспільство як сектор та як проміжна сфера [2]

Однак, на нашу думку, не зважаючи на більшу досконалість моделей співвідношення громадянського суспільства з іншими сферами, зображених на рис. 2., у порівнянні з концепцією Грамші (рис. 1.), вони все ж не відповідають вимогам сучасності. Це пов'язано з тим, що сьогодні громадянському суспільству характерні певні принципи функціонування, а саме:

- 1) принцип загальнозначущого егалітарного права, що передбачає певний мінімум зовнішніх свобод і достоїнства для кожної людини (правова сфера).
- 2) принцип приватної власності (економічна сфера).
- 3) принцип особисто визнаної внутрішньої свободи людини (сфера особистого, духовного) [12, с.40]

Вважаємо, що забезпечення виконання цих принципів можливе тоді, коли громадянське суспільство розглядається дещо під іншим кутом зору, а саме як середовище, яке забезпечує можливість взаємодії держави, бізнесу і домогосподарств відповідно до їх природного функціонування (Рис. 3.).

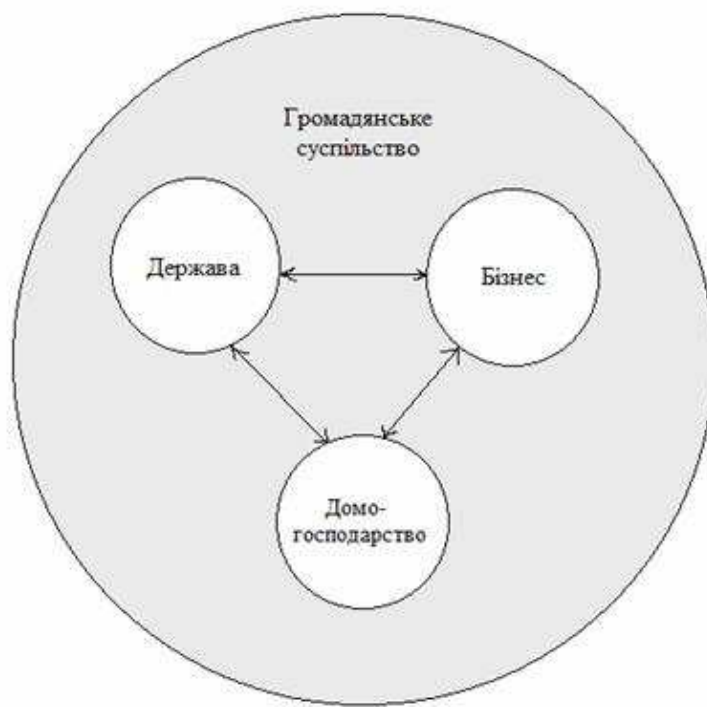

Рис. 3. ГС як сфера взаємодії держави, домогосподарств та бізнесу

За такого підходу найкраще розкриваються ознаки громадянського суспільства, які пов'язані зі свободою як його основоположною характеристикою, і характерні безпосередньо економіці, а саме:

- рівноправність і захищеність усіх форм власності, насамперед приватної (в її групових та індивідуальних різновидах);
- економічна свобода громадян та їхніх об'єднань, інших суб'єктів виробничих відносин у виборі форм і здійсненні підприємницької діяльності;
- свобода і добровільність праці на основі вільного вибору форм та видів трудової діяльності [10].

Зважаючи на важливість кожного з цих елементів економічної свободи, розглянемо їх детальніше.

Практично усі вчені, які займалися дослідженням громадянського суспільства, вважали право власності невід'ємним правом кожної людини, при цьому порівнюючи його з правом на життя чи свободу [7, с. 25].

Громадянське суспільство, відбиваючи настрої всього народу, ґрунтується на волі особистості. Погоджуємося з таким твердженням і вважаємо, що саме приватна власність є базисом громадянського суспільства. При цьому, оскільки громадянське суспільство нерозривно пов'язане із правовою державою, то існує необхідність правового забезпечення недоторканості приватної власності, закріпленої у законодавчому порядку. В Україні право приватної власності закріплюється на рівні Конституції (КУ) та Цивільного Кодексу (ЦКУ). Так, у КУ зазначається, що «кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю» та «право приватної власності є непорушним» [6, ст. 41], а ЦКУ визначаються суб'єкти приватної власності (фізичні та юридичні особи), види майна, що можуть бути у приватній власності та зазначається, що «Склад, кількість та вартість майна, яке може бути у власності фізичних та юридичних осіб, не є обмеженими» [13, ст. 325].

На нашу думку, лиш за існування права приватної власності особи, (фізичної/ юридичної) існування громадянського суспільства є можливим, бо за таких умов особа є справді вільною, оскільки може приймати самостійні рішення, бути незалежною у процесі володіння, користування, розпорядження своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної та творчої діяльності, що гарантовано КУ [6, ст. 41].

Право на підприємництво в Україні закріплене Конституцією України, а також Господарським кодексом України (ГКУ). Так ст. 42 Конституції зазначено, що кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом [6, ст. 42]. А ГКУ визначені основні принципи підприємницької діяльності, які відповідають принципам функціонування громадянського суспільства, а саме:

- вільний вибір видів діяльності;
- самостійне формування програми діяльності;

- вільний найм працівників;
- вільне розпорядження прибутком, що залишається після внесення платежів, передбачених законодавством тощо [3, ст. 44].

Попри це, вважаємо, що в Україні свобода підприємництва носить специфічний характер, що пов'язано із великою кількістю обмежень стосовно малого та середнього підприємництва, а також із значною його бюрократизацією від самого моменту реєстрації підприємства, при чому слід зауважити, що з плином часу ситуація не покращується. Звичайно такі тенденції не відповідають стандартам розвинутої економіки і пригальмовують розвиток громадянського суспільства в Україні.

Реалізація прав та свобод особистості є реальною в тому суспільстві, де вона має доступ до засобів виробництва та має справедливую винагороду за особисту працю [10]. Суспільство такого типу може існувати за виконання ряду умов, серед яких два мають безпосереднє відношення до вищесказаного, а саме:

- працівники є власниками засобів виробництва та результатів своєї праці;
- вищезгадані працівники складають більшість дорослого населення країни.

В Україні ці умови виконуються у специфічному вигляді: якщо друга вимога виконується частково - на 90,4% (Рівень безробіття населення працездатного віку за 9 місяців 2016 року становив 9,6% економічно активного населення відповідного віку [4]), то про виконання першої умови говорити ще рано. Перш за все можна стверджувати, що засобами виробництва володіють лиш ті працівники, які надають послуги чи виконують роботи (ті їх види, що невіддільні від особи, що їх надає/виконує). В іншому випадку – засобами виробництва володіють роботодавці. Що ж стосується справедливої винагороди, то тут ситуація ще гірша: рівень заробітної плати в Україні не відповідає ні європейським, ні світовим стандартам. Так, за показником середньої заробітної платні (яка у січні 2017 р. складала 6008 [4]) та за показником мінімальної заробітної платні (1.01.2017 р. складала 3200 грн. [4]) Україна посідає останні місця в європейських та світових рейтингах.

У той же час у розвинених економічно країнах світу економічний ефект від підтримки розвитку громадянського суспільства є очевидним. Так у аналітичній доповіді «Про стан розвитку громадянського суспільства України», підготованого Національним інститутом стратегічних досліджень було зазначено такі аналітичні дані, що характеризують внесок інститутів ГС у розвиток світової економіки [9]:

- НУО створюють в середньому від 3 до 9 % ВВП розвинених країн (Наприклад, 5 % у Бельгії та 7,9 % у Канаді);
- у громадському секторі країн ЄС працевлаштовано від 4,4 % до 14 % працездатного населення або принаймні п'ять осіб із кожних ста;
- у громадському секторі країн Європейського Союзу працює у 10 разів більше людей, ніж у легкій промисловості, та у 5 разів більше, ніж у харчовій промисловості;
- у країнах Центрально-Східної Європи ГО залучають утричі більше внутрішніх та зовнішніх інвестицій у соціальну сферу, ніж державні та комунальні установи соціального спрямування;
- внесок НУО у ВВП країн ЄС зростає вдвічі швидше, ніж внесок легкої промисловості;
- ГС у сукупності – це сьома економіка світу за ВВП (1,3 трлн умовних одиниць, що дорівнює ВВП Франції або Великої Британії);
- ГС створило у світі понад 25 млн. оплачуваних робочих місць (найбільша транснаціональна корпорація створює 3,5 млн. робочих місць);
- 60 % представників ГС (включно із волонтерами) зайняті у наданні послуг, із них 40 % зосереджені на соціальних, медичних та освітніх послугах.

Вважаємо, що досягти таких показників діяльності громадянського суспільства можливо при його тісній взаємодії з іншими секторами: державою, бізнесом, домогосподарствами відповідно до моделі, зображеної на рис. 3. Адже в такій моделі вказані сектори не просто співіснують: громадянське суспільство, відповідно до сучасних принципів його функціонування, створює всі умови для ефективної діяльності окремо кожного сектора та їх взаємодії.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Дослідження феномену громадянського суспільства має тривалу історію, впродовж якої значно змінювалось трактування самого громадянського суспільства і його значення для економіки та соціуму, а також розуміння меж взаємодії громадянського суспільства з державою, бізнесом та домогосподарствами. Сьогодні, відповідно до взаємопроникності перелічених секторів (державна, бізнес, домогосподарства) та можливості суб'єктів одного сектору виступати акторами інших, варто розглядати громадянське суспільство як середовище їх взаємодії. Таким чином завдяки діяльності мережі організацій громадянського суспільства можна досягти якнайкращого виконання принципів функціонування самого громадянського

суспільства, що означає досягнення найбільш ефективної діяльності кожного із секторів та максимізації її економічної ефективності.

Список літератури.

1. Croissant, A., Lauth, H., Merkel, W. (2000) *Zivilgesellschaft und Transformation: ein internationaler Vergleich* / A. Croissant, H. Lauth, W. Merkel // *Zivilgesellschaft und Transformation*. – Opladen: Leske+Budrich. – p. 9-49.
2. Paffenholz, T., Spurk, Ch. *Civil Society, Civic Engagement, and Peacebuilding* / T. Paffenholz, Ch. Spurk // *Social Development Papers*. – 2006. – [Електронний ресурс] – Режим доступу http://siteresources.worldbank.org/INTCPR/Resources/WP36_web.pdf
3. *Господарський кодекс України*: Закон України від 16.01.2003 №436-IV [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15/print1359043105696249>
4. *Державна служба статистики України*. Офіційні статистичні матеріали [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і неокласичних інтерпретаціях / А. Карась // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.experts.in.ua/baza/doc/download/grom_suspilstvo.pdf
6. *Конституція України*: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-вр>.
7. Копейчиков В. Інститути приватної власності та підприємництва як основні складові громадянського суспільства / В. Копейчиков, О. Цельєв // *Вісник АПрНУ*. – 1998. - №1(12). – С. 25-33.
8. Павленко Ю. Современное гражданское общество / Ю. Павленко // *Вопросы экономики*. – 2008. – №10. – С. 96-107
9. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: аналіт. доп. / А. В. Єрмолаєв, Д. М. Горєлов, О. А. Корнієвський [та ін.]. – К. : НІСД, 2012. – 48 с.
10. Рабінювич П. Основи загальної теорії права та держави. Видання 5-те, зі змінами. Навчальний посібник. – К.: Атіка. – 2001.— 176 С. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://pravo.biz.ua/content/001/>
11. Тиса Р. Основні поняття політичної теорії Антоніо Грамші / Р. Тиса // [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://vpered.wordpress.com/2011/12/29/tysa-gramsci/>
12. Ходаківський М. Громадянське суспільство та національна держава / М. Ходаківський // *Віче*. - 1998. - №9. - С. 34-46.
13. *Цивільний кодекс України*: Закон України від 16.01.2003 №435-IV [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print1333689320534976>

References.

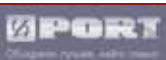
1. Croissant, A., Lauth, H. and Merkel, W. (2000) “Zivilgesellschaft und Transformation: ein internationaler Vergleich” [Civil society and transformation: an international comparison]/ A. Croissant, H. Lauth, W. Merkel // *Zivilgesellschaft und Transformation* [Civil society and transformation]. – Opladen: Leske+Budrich.
2. Paffenholz, T. and Spurk, Ch.(2006), “Civil Society, Civic Engagement, and Peacebuilding”, *Social Development Papers*, available at: http://siteresources.worldbank.org/INTCPR/Resources/WP36_web.pdf (Accessed 19 March 2017).
3. *The Verkhovna Rada of Ukraine* (2003), *The Law of Ukraine "Economic Code of Ukraine"*, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (Accessed 19 March 2017).
4. *State statistics service of Ukraine*, Official statistic materials available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 19 March 2017).
5. Karas, A. (2003), “The philosophy of the civil society at the classic theories and neoclassic interpretations”, available at: http://www.experts.in.ua/baza/doc/download/grom_suspilstvo.pdf (Accessed 19 March 2017).
6. *The Verkhovna Rada of Ukraine* (1996), *The Law of Ukraine "Constitution of Ukraine"*, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed 19 March 2017)
7. Копєвичков, В. and Сєлєєв, О. (1998), “The Institutes of the private property and entrepreneurs as a basic elements of the civil society”, *Вісник йчиков, О. Цельєв // Вісник АПрНУ*, vol. 1(12), P. 25-33.
8. Pavlenko, Ju. (2008), “The modern civil society”, *Voprosy ekonomiki* [The economical issues], vol. 10, P. 96-107
9. Ermolaev, A. and Gorielov, D. (2012), “About the development of the civil society of Ukraine: the analytical report”, available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/795/> (Accessed 19 March 2017)
10. Rabinovych P. (2001), *The basis of the common theory of the law and state*. Course book, available at: <http://pravo.biz.ua/content/001/> (Accessed 19 March 2017).
11. Tysa, R. (2011), *Basic concepts of political theory of Antonio Gramsci* available at: <http://vpered.wordpress.com/2011/12>

[/29/tysa-gramsci/](#) (Accessed 19 March 2017)

12. *Hodakivsky, M. (1998)*, The civil society and the national state, *Viche*, vol. 9, P. 34-46.

13. *The Verkhovna Rada of Ukraine (2003)*, The Law of Ukraine "Civil Code of Ukraine", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (Accessed 19 March 2017)

Стаття надійшла до редакції 20.03.2017 р.

Вропу

ТОВ "ДКС Центр"